"L-Arkitett tal-Knisja Parrokkjali ġdida tagħna"

Kitba ta' Anton Morana

Hekk sejjaħlu l-Kappillan Cassia lil Dun Ġulju Muscat, meta miet fis-7 ta' Novembru 1643. Minn qabel ma Ħal Luqa saret parroċċa fl-1634, il-Ħalluqin ħasbu biex jibnu knisja ġdida, għax il-popolazzjoni kienet kibret. Il-poplu ta' Ħal Luqa mhux biss ħadem biex Ħal Luqa ssir parroċċa għaliha, iżda minn qabel daħlu għal biċċa xogħol kbira bħal din. Dan kien sinjal li Ħal Luqa kien dejjem ir-raħal tal-bennejja, nies li jibnu, iżda kien ukoll raħal b'nies kapaċi fl-arkitettura.

Min kien Dun Ġulju Muscat? Minbarra li kien qassis, minn fejn ġabha s-sengħa ta' arkitett? Irridu nifhmu li l-Maltin is-sengħa tal-biedja u l-qtugħ tal-blat kienu ilhom jipprattikawhom. Biex isir ir-raba' kellu jinqata' l-blat tal-wiċċ, jagħmel il-ħitan tas-sejjieħ u jipprepara l-art għall-ħamrija. Barra minn dan, minn żmien il-preistorja l-Malti qatt ma telaq is-sengħa tal-bini u kif kien l-ambjent Malti, mdawwar bil-ġebel, ma setax ma jikkondizzjonax il-mentalità tal-Malti. Din kienet il-ħajja f'dawn il-gżejjer u dawk kienu r-riżorsi.

Il-Knisja lejn l-aħħar tas-seklu dsatax.

Meta ġew il-kavallieri ta' San Ġwann f'Malta fl-1530, il-ħajja tal-Maltin fl-irħula antiki tagħhom kompliet għaddejja kif kienet. Mhux talli hekk, l-Ordni ta' San Ġwann bir-riżorsi li kellu kompla jħeġġeġ u jisfrutta r-riżorsi tal-Maltin f'kull qasam, ukoll fit-talenti tagħhom. Il-ġebla u l-ħila tal-Maltin kienu hawn, kull ma kien jonqos kienu l-flus.

Dun Ġulju Muscat

Dun Ġulju Muscat kien Ħalluqi, qassis u arkitett. Twieled fit-28 ta' Jannar 1603, iben Martin u Grazzja, mgħammed f'Bir Miftuħ, għax Ħal Luqa kienet għadha ma saritx

parroċċa. Kellu ħuh ieħor qassis, Dun Dumink Muscat u kien l-ewwel qassis Ħalluqi li qaddes wara li Ħal Luqa saret parroċċa. Huwa qaddes fil-21 ta' Diċembru 1635 u kellu grad fil-Liġi Kanonika u Ċivili. Kien skrivan tal-Ordni "magħruf bħala bniedem ta' ħila kbira". Intbagħat Ruma biex jistudja l-amministrazzjoni, u malli ġie lura fil-15 ta' Diċembru 1638, inħatar skrivan ewlieni tal-Kanċellerija. Fl-1644 laħaq kappillan konventwali tal-lingwa tal-Italja. Ix-xogħol tiegħu kien jaqgħtu mix-xogħol tal-parroċċa.

Ħuh, Dun Ġulju Muscat qaddes fl-1636, fit-8 ta' Marzu. Fit-8 ta' Novembru 1643, Dun Ġulju miet. Flimkien ma' qassis ieħor, Dun Ġann Marì Briffa, li miet fit-3 ta' Mejju 1641, kienu l-ewwel qassisin li ndifnu fil-knisja parrokkjali ġdida ta' Ħal Luqa. Dun Dumink Muscat kien ħaseb biex jagħmel lapida fuq qabar ħuh. Ma nafux din l-irħama kinetx tal-ġebel jew irħam. Il-qabar ta' Dun Ġulju kien dak tan-nofs fl-ewwel filliera ta' ħames oqbra fil-korsija li kienu jmissu mal-presbiterju. Ħuh ieħor, Klement ħa ħsieb biex fl-1658 jirranġa l-qabar.

L-Iskrizzjoni bil-Latin fuq qabar Dun Ġulju kienet tgħid:

Casal Luca
D.O.M.
D. Julio Muscato Viro Frugi
Moribus et vita Integeniumo
Presbytero Beneficiario in Hoc
Sacro Templo
quod est Architectatus
Tumulato.

Fra. Domincus Muscatus J.U.D.
Veu Linguare Italiae
Ordinis Hierni
Sacerdos Commendatarius
Fratri Desideratissmo
Mystisscini Pasuit
Obiet 7 Novembris 1643.
Idemique Clementis alter Frater
Sibi posterisque suis
Vivens Elegit
Amm. Sul, 1657.

Dun Dumink Muscat J.U.D. qassis kommendatorju tal-Venerabbli Lingwa tal-Italja, waqqaf dan il-qabar f'ġieħ ħuh Dun Ġulju Muscat li tiegħu jħoss it-telfa. Kien raġel magħruf u ta' karattru tassew twajjeb, qassis benefiċjarju, midfun f'dan it-tempju mqaddes li hu bena. Miet fis-7 ta' Novembru, 1643. Klement, ħuh ieħor, tul ħajtu, għażel dan il-qabar biex jindifnu fih hu u nislu. Fis-sena tal-Mulej 1658 (Fl-arkivju parrokkjali ta' Ħal Luqa il-mewt ta' Dun Ġulju hi mniżżla taħt it-8 ta' Novembru 1643).

Jidher, li l-familja ta' Dun Ġulju kienet mimlija talent, għax mill-istess familja ħarġu żewġ qassisin li t-tnejn li huma kienu kapaċi fl-oqsma differenti. Wieħed kien amministratur fl-Ordni ta' San Ġwann u l-ieħor kien arkitett. Klement ħuhom ieħor kien sar kapomastru tax-xogħlijiet pubbliċi. L-imgħallem Klement Muscat ħa din il-kariga f'Ottubru tal-

Il-knisja minn ġewwa fil-bidu tas-seklu għoxrin

1646 b'paga ta' għaxar skudi fix-xahar. Sentejn qabel kien ingħata titlu ta' unur mill-istess Ordni - għolja li aktarx kien jafha lil ħuh, Dun Dumink, skrivan ewlieni tal-Kanċellerija. Ftit snin wara l-ħatra ta' Kapomastru Muscat mar joqgħod il-Belt, għax xogħolu hemm kien. Muscat qatt ma reġa' ġie joqgħod ir-raħal, imma kemm hu, kemm martu Geronima, skont ix-xewqa li wrew huma stess fit-testment tagħhom, indifnu f'Ħal Luqa, naturalment fil-qabar tal-familja Muscat fil-knisja. Dun Dumink kien intbagħat jistudja Ruma, ħaġa mhux tas-soltu f'Malta ta' dak iż-żmien.

Iżda Dun Ġulju fejn tgħallem l-arkitettura li kienet teħtieġ studju ta' Disinn u x-Xjenza, minbarra s-sengħa tal-bini? Kien normali ħafna li s-sengħa tal-bini bil-ġebla Maltija kienet tinsab f'demm il-Maltin, u donnu hawn f'Ħal Luqa, din is-sengħa baqgħet għaddejja sa żminijietna. Jekk wieħed jifli sewwa l-istorja ta' Ħal Luqa jsib li mir-raħal tagħna ħarġu, l-aqwa bennejja, Capo-Mastri u periti. Fis-seklu tmintax, dsatax u għoxrin minn Ħal Luqa ħarġu, Gianni Bonavia, Sebastian Saliba, Giuseppe Bonnici, Andrea Vassallo, Andrea Grima u l-perit Andrea Micallef. Dawn kollha ħallew il-marka tagħhom fuq l-ambjent mibni. Dawn il-periti jew Capo-Mastri periti, kellhom x'jaqsmu ma' qsim ta' art, bini ta' djar, palazzi, knejjes u ġieli anki swar.

Allura wieħed jistaqsi, minn fejn ġiet din is-sengħa f'tant Ħalluqin bennejja? Dun Ġulju Muscat ma setax għamel xi kors formali fl-arkitettura dak iż-żmien, għax ma kienx hawn. Biss, hija ħaġa ċara li kien wiret is-sengħa tal-bini minn familtu. Meta ngħidu wiret is-sengħa tal-bini, jfisser li hu kien jaf xi jsarraf il-ġebel minn mindu jinqata' mill-barriera, kif jinħadem u jinbena. Dun Ġulju ma kienx biss bennej, iżda wkoll arkitett. Jekk kien hekk, allura kien jaf sew l-istili ta' l-arkitettura ta' żmienu, id-disinn u kien jaf ukoll ikejjel l-art jew *land surveying* bl-Ingliż. Dak iż-żmien f'Malta, ħafna bini kien għadu jinbena bi stili u metodi li kienu ilhom jintużaw mijiet ta' snin qabel. L-Ordni ta' San

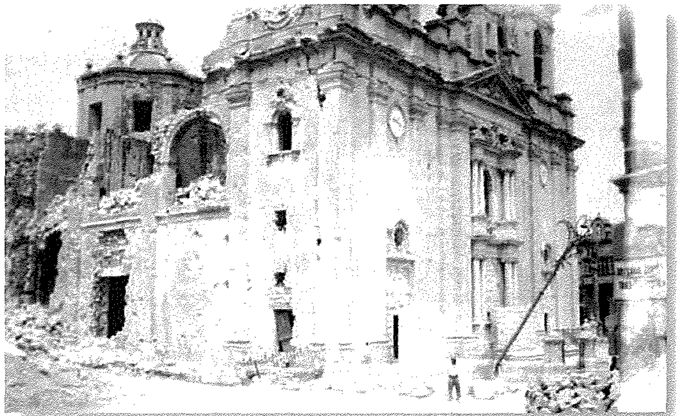
It-tiġrif tal-knisja fl-1942. Tidher il-koppla ta' Dun Ġulju Muscat.

Ġwann, kienet ilha Maltia mija u erbgħin sena. Hija kienet diġà bdiet tibni bil-ġebla Maltija u għalhekk kienu l-Maltin li għamlu x-xogħol kollu. L-Ordni kellha biss il-flus u xi kultant kienet tikkonsisti jew iġib xi perit militari minn barra. Ġlormu Cassar u wliedu, kienu ilhom jaħdmu xogħol għall-Ordni u Tumas Dingli, kien jipprattika wkoll.

Mela nistgħu ngħidu li Dun Ġulju Muscat kien diġà seta' jitgħallem minn ta' qablu jew minn dak li kien jara madwaru. Il-knisja li bena Dun Ġulju f'Ħal Luqa, ma jidhirx li kienet nieqsa minn xi ordni arkitettoniku, għax bnieha fuq still doriku. Dan minkejja li kienet nieqsa minn ħafna skultura. Ta' min jgħid li dekorazzjoni bl-iskultura fil-knejjes Maltin daħlet wara. Fil-knisja li bena Dun Ġulju f'Ħal Luqa, mhux biss inbniet b'ħila madwar il-knisja l-qadima ta' Sant'Andrija, li kienet teżisti qabel l-1497, iżda kellha wkoll koppla u kampnar.

Il-fatt li l-qassis arkitett, Dun Ġulju Muscat għamel pjanta ta' knisja b'koppla u kampnar, juri mhux biss ħila fis-sengħa tal-bini ta' dak iż-żmien, iżda wkoll li Dun Ġulju kien qiegħed jara bil-quddiem l-istil u l-ħtieġa ta' kif kienu se jinbnew il-knejjes fil-futur. Il-koppla kellha użu x'taqdi f'bini ta' knisja! Id-dawl ried jiġi minn x'imkien. Jerġa' l-bini ta' koppla fuq knisja, ried l-ewwel ikollu bini sod fil-fabbrika tiegħu, speċjalment fil-ħitan u l-pilastri. Dan biex ma nsemmux is-saqaf, li kien jinbena fuq il-ħnejjiet jew ċirkuni bix-xorok bejniethom.

Il-kappellun tal-Agunija qabel ma nħatt wara l-gwerra.

Il-kampnar kellu mhux biss funzjoni li fik jitpoġġew il-qniepen biex isejħu n-nies għat-talb jew funzjonijiet tal-knisja, iżda kien "Torri" u xi kultant kellu skop kważi militari f'dawk iż–żminijiet. Il-bini ta' kampnar ukoll kien jitlob sengħa kbira, minbarra li flimkien mal-koppla kien jagħti profil qawwi lill-knisja bħala bini. Il-knisja fil-qalb tar-raħal, kienet qisha omm tiġbor lil uliedha madwarha. Dun Ġulju, hawnhekk ukoll għamel dak li kien meħtieġ, għax fil-fatt il-knisja l-ġdida kellha kampnar ukoll.

Il-knejjes f'Malta bdew ikollhom żewġ kampnari ħafna żmien wara Dun Ġulju. Dan ġara meta bdew deħlin stili arkitettoniċi ġodda, jew isir tibdil fil-knejjes. L-unika knisja li kellha żewġ kampnari kien San Ġwann, il-Belt għax hekk inbena mill-ewwel. Il-kampnar, seta' kien jew imiss mal-faċċata tal-knisja jew maġenb xi kappellun. Hawnhekk ukoll il-kampnar ried jinbena minn isfel bħala "Torri" u mhux fuq il-bejt tal-knisja. Fil-fatt meta nbena l-kampnar kont tidħol go fih. Minn barra hu kien ikollu t-taraġ tiela' sa ma jwasslek fuq il-bejt tal-knisja. Ma nafux kif kien il-kampnar ta' Dun Ġulju għax tneħħa meta l-Ħalluqin riedu jibnu faċċata ġdida għall-knisja. Forsi kien kampnar bil-balavostri fuq jew kellu piramida. Dan ma nbeniex qabel l-1686.

Kif inbniet u kif kienet il-knisja li bena Dun Ġulju Muscat f'Ħal Luqa

"Dun Ġulju Muscat fassal li fuq wara tal-knisja l-qadima kellu jitella' l-kor, iż-żewġ kappelluni u biċċa mill-korsija. Wara li jitlesta dan ix-xogħol kellhom iħottu l-ħajt ta' wara tal-knisja l-qadima u jgħaqqduha mal-ġdida. Għal għaxar snin ix-xogħol ma qata' xejn. Sal-1644 inbnew il-kor, il-kappelluni, biċċa mill-korsija u telgħet il-koppla. Fl-aħħar xhur tal-1644 din il-parti l-ġdida tniffdet u tgħaqqdet mal-knisja l-qadima kif kien il-ħsieb sa mill-bidu. Imbagħad tkompla l-bini tal-bqija tal-korsija. Kull ġenb tagħha kien ġej bi tliet arkati, tan-nofs b'bieb għal barra, filwaqt li t-tnejn l-oħra kienu ser isiru kappelli ta' altari. Dan ix-xogħol twettaq kollu madwar il-bini tal-knisja l-qadima, li twaqqgħet biss meta l-korsija tlestiet mill-ġebel. Ix-xogħol ta' skultura li kien hemm għall-knisja sar minn wieħed Franċiż Antonju Garsin."

"L-aqwa xogħol fil-bini tal-knisja kien lest sal-1665. Il-knisja kienet nieqsa minn kull dekorazzjoni, ħlief għal dak li jitlob l-istil Doriku tagħha. Sew il-faċċata tal-kor u tal-kappelluni kienu għad-dritt u mhux fit-tond. L-istess ħaġa setgħet tingħad għas-sitt kappelli li kien hemm fil-knisja. Is-saqaf kien jibda dritt minn fuq il-gwarniċun. Kien mibni bi ħnejjiet fit-tond b'xorok bejniethom. Fuq kull arkata tal-korsija u tal-kappelluni kien hemm tieqa ħierġa mill-istess tundjatura tal-ħnejjiet. Fil-kor kien hemm żewġ twieqi oħra. Il-koppla kienet lixxa għal kollox, mingħajr pilastri jew ħjiel ta' skultura. Kellha tmien twieqi bil-blata tagħhom għad-dritt.

Il-kor tal-knisja l-antika jinħatt wara l-gwerra.

Il-faċċata kienet bla ebda tiżjin, ħlief għal panew b'pilastru korċint kull naħa tal-bieb maġġur u b'ċinta dekorattiva fuqu. Tieqa ovali għat-tul kienet tikser il-vojt ta' fuq il-bieb. Kampnar sempliċi tlesta fuq naħa waħda tal-faċċata għas-sena 1686."

Jekk wieħed jara r-ritratti li għandna tal-knisja kif kienet qabel il-gwerra u wara, jista' jieħu ħjiel tajjeb ta' din il-knisja li wara sarulha ħafna tibdiliet. F'dawn ir-ritratti, tal-knisja mġarrfa bil-gwerra, jidher il-mastizz tal-ħitan minbarra, u kif kienu l-ħitan minn ġewwa. Il-koppla ta' Dun Ġulju Muscat kienet għadha hemm u nbidlet biss meta reġgħet inbniet il-knisja wara l-gwerra.

"Kien raġel magħruf u ta' karattru tassew twajjeb, qassis benefiċjarju, midfun f'dan it-tempju mqaddes li hu bena". Minn din il-kitba fuq il-qabar tiegħu n-nisġa ta' ħajjet Dun Ġulju Muscat, hija stampa ċara ta' min kien dan il-bniedem. Il-frażi l-oħra, tal-kappillan Cassia, li hemm fil-ktieb tal-mejtin fl-arkivju tal-parroċċa ta' Ħal Luqa, "l-arkitett tal-knisja parrokkjali ġdida tagħna", tkompli turina kemm il-knisja ta' Sant'Andrija hija xogħol dan il-qassis arkitett Ħalluqi.